

משה שרת ויחסו לדת ולדתיים בשנות המדינה הראשונות*

במפא"י, כמפלגה ההגמונית והמרכזית בשלושת העשורים הראשונים למדינה, רווחה כל קשת ההתייחסויות האפשריות לדת ולדתיים: היו בה אנשים בודדים בעלי נטיות 'כנעניות' ורבים אחרים שהיו חילוניים פחות רדיקליים, היו בה אנשים מסורתיים ואף אורתודוקסיים.

שישה מאישי המפלגה הבכירים בשנות המדינה הראשונות – ארבעת ראשי הממשלה הראשונים (בן-גוריון, שרת, אשכול וגולדה מאיר) ושניים משלושת הנשיאים הראשונים (בן-צבי ושז"ר) – עלו ארצה בשתי העליות 'החלוציות' הידועות במרד שלהן בדת ובמסורת: ב'עלייה השנייה' וב'עלייה השלישית'. למרות זאת, גם בין שישה האישים שהזכרתי, ניתן להבחין בשתי נטיות הפוכות: לחילוניות רדיקלית (בן-גוריון וגולדה מאיר) ולמסורתיות נאורה (בן-צבי, שז"ר).

דוד בן-גוריון בעמדות הפרטיות שהביע בפורומים שונים, יצא לרוב נגד כל הלכה פולחנית: לגלג על הלכות הגיור, שלל את הלכות הכשרות, התנגד לכל הלכות השבת והחגים, הנישואים והגירושים, זלזל בתפילות ועוד. גם גולדה מאיר הייתה תקיפה בעמדותיה האנטי-דתיות: שאפה להפרדת הדת מהמדינה, תמכה בנישואים אזרחיים, לחמה נגד מעמד האישה בהלכה ועוד. בעיני שניהם העיקר היה ה'רגש היהודי' ולא 'הגזע היהודי'. שניהם האמינו כי גם לא-יהודים במוצאם, המזדהים עם הארץ, מחנכים את ילדיהם בעברית ואלו ישרתו בכוחות הביטחון העבריים – יהיו בעתיד 'יהודים טובים יותר מכל יהודי בחו"ל'.

לעומת זאת, ניתן לומר על בן-צבי ושז"ר כי היו מסורתיים וכיבדו את אנשי ההלכה. שניהם נהגו להתפלל, קיימו מנהגים דתיים בשבתות ('קידוש' 'הבדלה' ועוד) ובחגים (צום ביום הכיפורים, בניית סוכה, סעודת סדר ועוד), הרבו ללמוד תורה, האמינו בחוט השדרה התרבותי של עם ישראל. שניהם שללו את כל

* מאמר זה בנוי על דברים שהושמעו ב 16.5.2000, בהרצאה שנערכה בידי בן-צבי בירושלים, במלאת 35 שנים לפטירתו של משה שרת.

הניסיונות לחרוג מן התשובות הדתיות-המסורתיות לשאלה 'מיהו יהודי'.¹ במאמרי זה אנסה לבחון היכן ניתן למקם את משה שרת (1894-1965), שר החוץ הראשון וראש הממשלה השני של מדינת ישראל, בין שני הקצוות.

'[הם] הגיעו לא רק לשלילה רעיונית של תפיסת הדת, אלא גם ליחס עויין לדת'

שרת גדל בארץ מהיותו בן עשר. הוא טען נגד חלק מחבריו להנהגת מפא"י כי הם עדיין סובלים מדי מן הטרואמה החינוכית שעברו בילדותם בעיירה היהודית אשר בה הדת 'לא היתה תפיסה רוחנית אלא ניסיון להשתלט על כל החיים שלהם, לקבוע את אורח חייהם לפרטיהם ולדקדוקיהם'. הוא קבע בצער כי כיוון שהם מרדו בשעבוד טוטלי של עולם ההלכה הם 'הגיעו לא רק לשלילה רעיונית של תפיסת הדת, אלא גם ליחס עויין לדת'.²

לעומת רבים מחבריו, שרת זכה בצעירותו לחינוך דתי-מסורתי מתון ומקרב. הוא לא התנתק מהוריו, כפי שהתנתקו רבים מאנשי 'העלייה השנייה העובדת', ולא מרד בהם. אביו, יעקב שרתוק, שעלה ארצה ב'עלייה הראשונה' היה יהודי דתי מסורתי פתוח מאד, אשר העריך את ההשכלה. את ביתו הנהיג באורח מסורתי: הלך לבית הכנסת לתפילות, הקפיד על מנהגי השבת, קיים את מנהגי החגים ועוד. הוא היה מן הבילוי"יים הבודדים שלא יראו מן 'הישוב הישן' ועלו להתיישב בירושלים. משפחת שרתוק נאלצה לרדת מהארץ בשלהי המאה התשע-עשרה, אך היא שבה ועלתה ב 1906, ב'עלייה השנייה'. האב היה מקורב לאישים דתיים רבים, ובין היתר היה מבאי-ביתו של ר' יחיאל מיכל פינס, מחלוצי הצינונות הדתית. יעקב שרתוק נפטר לפתע מאסטמה ב 1913, כאשר משה, הבן הבכור, היה בן 19. אחרי מות אביו, משה שרת ביקש במידה רבה להמשיך את דרכו. מתוך הוקרה לאביו הוא אמר 'קדיש' לזכרו בכל יום, לפחות עד שיצא ללמוד משפטים בקושטא.³

1. על עמדות בן-גוריון, גולדה מאיר, בן-צבי ושו"ר בנושאי דת ומסורת ראו בפירוט במאמרי 'מדינה יהודית – כן; מדינה קלריקלית – לא', העומד לראות-אור בתוך: מ' בר-און וצ' צמרת (עורכים), שני עברי הגשר: דת ומדינה בראשית דרכה של ישראל, שיופיע בהוצאת יד בן-צבי, ירושלים 2001.

2. פגישה במשרד ראש הממשלה דוד בן-גוריון, 25.7.50, ארכיון צה"ל, 230/72, תיק 656.

3. ראו: מ' צור, 'יהודה שרת גיבור תרבות, תל-אביב 2000, עמ' 13; על סירובו של בן-גוריון לומר 'קדיש' אחר פטירת אביו, ראו: Z. Zameret, 'Judaism in Israel: Ben-Gurion's private beliefs and public policy', in: *Israel Studies*, Vol.4, no. 2 (Fall 1999), pp. 64-89

'מה זה קידוש? ... זוהי גישה יהדותית לעניין השבת'

שרת תקף אישים אחרים בתנועת הפועלים אשר 'כל המצוות הן בשבילם בעיקר גילויים של שעבוד'. כך ביקר את אלו שסירבו להינשא אצל רב, כגון את ידידו-יריבו דוד בן-גוריון, וטען: 'אם אני יכול ללכת למטרה זו לרג'יסטר [=רשם נישואים], על אחת כמה וכמה שאני יכול ללכת לרב. במה הוא [הרב] פסול לכך?' הוא תקף את אלו שאינם עורכים בביתם קידוש בכל ליל שבת ואמר: 'מה זה קידוש? קריאת פרק על השבת עם תוספת עוד איזה פסוקים המבליטים את ערך השבת בחיים היהודיים... זוהי גישה יהדותית לעניין השבת'. כשנתיים אחרי הקמת המדינה, בשעה שכיהן כשר החוץ, אמר כי יש לפסול כל שליח שרוצה לצאת מן הארץ לתפוצות ומזלזל בערכי הדת.⁴ אמר, אך לא ניסה להגשים זאת.

מעניינת אפיזודה הקשורה לנוסח הקידוש של חג הסוכות, עליה מספר שרת ביומנו. הוא כתב ביומן כי הוזמן עם רעייתו לסעודת ליל סוכות לרב הראשי, יצחק הלוי הרצוג. שרת מפרט כי רעייתו 'ציפורה', עטתה שחורים ודאגה לאורך השרוולים – אמנם לא כמו בביקורנו אצל האפיפיור, אלא כ"שלושה רבעים", וכי הם צעדו לבית הרב בערב החג ברגל.⁵ הוא מספר על התרגשותו לקראת הסוכה ועל כך שבדרכם אל הרב הראשי שינן באוזני ציפורה, מתוך הזיכרון, את הקידוש לחג, שמא הרב יבקש ממנו לקדש בעל-פה. הוא כותב כי הצליח לומר את הנוסח המצורף מקידוש של שבת וקידוש לשלוש רגלים, עם 'באהבה' ו'שבתות למנוחה' – כדת וכדין. בסופו של דבר, כאשר הגיעו לסוכה ולאמירת הקידוש – הרב הרצוג עצמו אמר את הקידוש והתבלבל בין נוסח הקידוש לשבת ובין נוסח הקידוש של חג הסוכות... שרת, לדבריו, רק חייך לעצמו ולא העיר לו.⁶

האפיזודה מעידה, כמובן, על בקיאותו של שרת. אפיזודה מעין זו לא הייתה יכולה להתרחש לבן-גוריון, לגולדה, ללבון ולמנהיגים חילוניים רדיקליים אחרים של מפא"י, אשר גם אם זכרו את הנוסחים המדויקים התקוממו כנגד כל מצווה פולחנית. היא מתאימה יותר לאישים כברל כצנלסון, זלמן שז"ר (שנכח גם הוא באותו ערב באותה סוכה), יצחק בן-צבי, דב סדן – ולדומיהם בתנועת הפועלים.

4. בפגישה במשרד ראש הממשלה, 25.7.50, ארכיון צה"ל, 230/72, תיק 656.

5. מ' שרת, יומן אישי, תל-אביב 1978 (להלן: שרת, יומן אישי), עמ' 1181.

6. שם, שם.

'כל הלאומיות שלנו היא דתית'

שרת דגל בתשובה האחת, המסורתית, לשאלה 'מיהו יהודי'. לטעמו, יהודי הינו 'בן לאם יהודייה, או אדם שהתגייר בגיור אורתודוקסי'. בעת הדיונים הראשונים בשאלת 'מיהו יהודי', שנערכו עוד בממשלה הראשונה על פי תביעת שר העלייה משה שפירא שהעלה את שאלת המשפחות המעורבות, חיוו הן בן-גוריון והן שרת את דעתם. בן-גוריון קבע, חד וחלק: 'אנו מאחדים את היהודים בכואם הנה. אם הם רוצים או לא רוצים [בעצם כואם לארץ] הם יהיו יהודים'.⁷ על עמדה זו ערער מיד שרת, אם כי ללא וכחנות יתירה. עוד באותו דיון, הוא שאל: 'האם באמת נסתפק רק בהצהרה [של גוי הבא לארץ] שהוא יהודי?' שרת קבע: 'יש לנו סדר דתי של גירות. לדעתנו, כל הלאומיות שלנו היא דתית'.⁸ בן-גוריון הדגיש כי חייבים ליצור מה שהוא כינה 'שולחן-חדש'⁹ שרת, לעומתו, הסתפק ב'שולחן ערוך' המסורתי של רבי יוסף קארו, אך תבע מן הרבנים לשנותו ולהתאימו לזמנים המודרניים. לא-פעם הזהיר כי אם לא יעשו כן היהדות כולה תהיה בסכנה.

'[החרדים] חיים את חייהם הנפשיים והרוחניים בעיקרו של דבר מחוץ לתחומי מדינת ישראל'

שרת סלד מן החרדים. הוא היה קרוב יותר לציונות הדתית. לא-אחת הדגיש כי החרדים 'חיים את חייהם הנפשיים והרוחניים בעיקרו של דבר מחוץ לתחומי מדינת ישראל'. לעומתם הציונים הדתיים הם 'אנשים החיים את חייהם בתוך תחומי המדינה, עומדים בשתי רגליהם על הקרקע'.¹⁰ יתר על כן, נדמה לעיתים כי הוא דיבר על הציונות הדתית בקנאה סמויה. בניגוד לו, בן-גוריון התריס לא-פעם בבוטות נגד הציונות הדתית ונגד מנהיגיה – לבד מיחסו החם והמיוחד לרב יהודה לייב מימון – ונמשך יותר אל החרדים.¹¹

7. ארכיון המדינה (להלן: א"ה), פרטיכל ישיבת הממשלה מיום 3.5.49.

8. שם, שם.

9. ראו: צ' צמרת, 'בן-גוריון, "השולחן-ערוך" ו"השולחן החדש"', בתוך: א' שגיא וד' שוורץ (עורכים), קובץ הציונות הדתית (שם זמני), עמד לראות אור באוניברסיטת בר-אילן, בשנת 2001.

10. ארכיון מפא"י בבית ברל (להלן: ב"ב), המזכירות המורחבת של מפא"י, 20.11.59.

11. ראו: צ' צמרת, 'בן-גוריון בשנות המדינה הראשונות ויחסו לציונות הדתית ולחרדים', בתוך: נ' אילן (עורך), עין טובה: דו-שיח ופולמוס בתרבות ישראל, ירושלים, 1999, עמ' 349-370.

באחת משיבות הממשלה הראשונה תקף שרת את החרדים הקיצוניים. הוא טען כי הממשלה מקלה ראש ביחסה אליהם. במיוחד יצא נגד 'נטורי קרתא'. לדעתו, 'ממשלה תרבותית' לא צריכה לסבול את פרסומיהם האלימים ואת אלימותם הפיסית. הוא הביע זעזוע מכך שכינו את הרב מימון 'בביטויים שתצלנה אזני השומע', כגון, שקראו לו: 'רב נוצרי'. הוא הזהיר: 'לא ייפלא שאותו בחור [חרדי] המסוגל להצית מכוניות, יפגע ביום מסיים ברב מימון או בחבר אחר המושמץ על ידיהם'. שרת טען כי המשטרה נוהגת כלפי החרדים הקיצוניים בכפפות-משי: כמה מהם עברו לעבר-הירדן והם נעצרו, אך מיד שוחררו בערבות. הוא הציע לשקול את הענשתם המידית על-ידי הגלייה לבאר-שבע או למקום אחר.¹²

באותו דיון, תבע בן-גוריון כי ינהגו בסובלנות ובסבלנות כלפי החרדים. הוא קבע כי אין להתמודד איתם חזיתית, אלא צריך לתת לזמן לעשות את שלו. כך למשל, בן-גוריון טען כי נדרשת סבלנות באשר ל'חרדים' ול'תלמודי התורה' של אגודת ישראל, שעדיין מלמדים בהם באידיש. הוא פסק: 'צריך לעבור זמן עד שיתרגלו לכך שצריכים ללמד בעברית... [הקמת המדינה] זוהי מן קפיצה שהם אינם יכולים בנקל לעכל, נחוץ איזה זמן לחינוך'. בסופו של דבר, התקבלה עמדת בן-גוריון.¹³

לעומת יחסו השלילי אל החרדים, באשר לציונים הדתיים קבע שרת: 'יש אוניברסיטת בר-אילן, יש אינטליגנציה דתית משכלת, יש ישיבות מסוג ידוע, יש הליכה שלהם לצה"ל... יש חתירה להתיישבות, יש אקלים אחר לגמרי'.¹⁴ לא אחת הזכיר את ידידותו האישית למשה שפירא, מנהיג 'הפועל המזרחי' ואחר-כך מנהיג המפד"ל, אשר היה 'יונה' כמותו והיה ממוליכי ההתנגדות למדיניות ה'נצית' של בן-גוריון.¹⁵

לשרת היה ברור כי הנאמנות הראשונה של הציונים הדתיים הינה למדינה. לעומת זאת טען לגבי רוב החרדים כי בכל מקרה של 'קונפליקט ביו נאמנותם הדתית ובין נאמנותם הממלכתית... אצל אנשים אלה מוכרחת הנאמנות הדתית להכריע'.¹⁶

12. א"ה, ישיבת הממשלה מיום 25.1.51.

13. שם, שם.

14. ארכיון ב"ב, המזכירות המורחבת של מפא"י, 20.11.59.

15. ראו למשל, שרת, 'יומן אישי', 17.1.54, עמ' 294.

16. ארכיון ב"ב, הוועדה המדינית של מפא"י, 30.8.55.

פועלי אגודת ישראל – 'חשיבותם לא במספר אלא במשקל'

שרת הבחין בין סוגים שונים של חרדים. בתוך הקבוצות החרדיות, אהד תנועה אחת: את פועלי אגודת ישראל (אותה תנועה שנוסדה בפולין כתנועה-בת של אגודת ישראל, עוד ב 1922). הוא זכר לתנועה זו את העובדה שהיא יצאה דופן בציבור החרדי והקדימה את אגודת ישראל בתמיכתה בהקמת המדינה. כמו כן ידע היטב כי תנועה זו קרובה ליישוב הארץ וייסדה כאן ישובים כפריים אחדים: קיבוץ חפץ-חיים, שעלבים ועוד. בכנסת הראשונה והשנייה היו ל'פועלי אגודת ישראל' שני נציגים: ח"כ בנימין מינץ וח"כ קלמן כהנא. אלו פרשו מן הכנסת בשנת 1952 בהוראת מועצת גדולי התורה, על רקע 'חוק השירות הלאומי לבנות'. גם אחרי פרישתם, המשיכו לקיים מערכת יחסים קרובה עם בן-גוריון, אשר אהד אותם במיוחד.

מיד אחרי פרישתו של בן-גוריון לשדה-בוקר, בדצמבר 1953, באו פועלי האגודה לשרת וביקשו ממנו להמשיך ביחס המועדף שקיבלו מבן-גוריון ומקפלן. שרת השיב להם מידית בחיוב. הוא הדגיש בפניהם כי הוא אוהד את תנועתם וכי 'נודעת להם שליחות רבת ערך לקרב חטיבה שלמה ביהדות [קרי: לקרב את החרדים האחרים] לציון העצמאית ולעבודה בתוכה'. ביומנו ציין: 'חשיבותם לא במספר אלא במשקל. כל עזרתי האפשרית תינתן להם. חובתם לעמוד שכם אחד אתנו ולעקור מהשורש את שנאת המדינה שנוגעו בה חלקים מהמחנה החרדי'.¹⁷

'בשיקול ראשון אין אני יודע אם אני צריך להתערב בעניין'

שרת היסס מאד כמעט בכל מחלוקת שהתעוררה עם הדתיים. נראה כי היסוסו נבעו משני טעמים עיקריים: ראשית, הוא חש קרבה לרבנים, למנהיגים הפוליטיים הדתיים ולערכי הדת. שנית, מטבעו היה פחות חד והוא ידע פחות לחתוך דברים. כך ארע ב'ימי הצנע', באפריל 1952, שעה ששימש כמ"מ ראש הממשלה לכמה שבועות.¹⁸ באותה העת העלה לדיון בממשלה פרשה פשוטה יחסית, שכיוון שלא ידע להחליט כיצד לפתרה – הלכה והסתבכה. תמציתה: בשר שנקנה בארגנטינה והוכשר על-ידי רבני ארגנטינה, הוגדר על-ידי הרבנות הראשית בארץ כבשר טרף. שרת צריך להחליט מה לעשות עם הבשר, מה

17. שרת, יומן אישי, 28.12.53, עמ' 256.

18. א"ה, ישיבות הממשלה מיום 20.4.52 ו 27.4.52.

להודיע לרבני ארגנטינה ומה להודיע בארץ. הדיונים בממשלה, אשר שרת יזם אותם, התארכו מאד. בפרטיכלים של ישיבות הממשלה הם תופסים כ-100 עמודים. דנו בכך – לא-במעט באשמתו של שרת – משך שעות רבות. אחרי כמה שבועות, בן-גוריון חזר מחופשתו. הנושא הועלה שוב בישיבת ממשלה שלישית. בן-גוריון הכריע תוך דקות ספורות. עיקר עמדתו של בן-גוריון הייתה: 'הממשלה אינה יכולה [ואינה צריכה] להיכנס לריב בין הרבניות'. כל אדם יחליט לעצמו מה כשר ומה טרף בעיניו.¹⁹

כאמור, ניכר היסוסו של שרת בכל הפרשה: מחד, הוא הצהיר בעת הצגת הנושא בממשלה, 'אני לא רק מכבד, אלא מעריץ את שני הרבנים הראשיים [הרב הרצוג והרב עוזיאל] הן כרבנים וכגדולי תורה, הן כאישים שאני מכיר אותם ומוקיר אותם מאד'. מאידך, היה ברור לו כי הרבנים הראשיים 'הועברו על דעתם והם נסתבכו... בלי לראות מראש את כל הנובע מענין זה הן לגבי סמכות הרבנות בארץ עם רבניות העולם... איזו מרקחה תקום בארץ, אם יתברר לא שהבשר טרף, אלא שהוא כשר אליבא דרבנות של ארגנטינה ואינו כשר אליבא דרבנות בישראל'.²⁰

בניגוד לשרת, קראו חבריו לסיעה, כבר בדיון הראשון בממשלה, לא להיכנע לרבנות הראשית בארץ. שר האוצר, אליעזר קפלן, טען: 'הממשלה לא נבחרה להיות הפוסקת מה נקרא בשר ומה ייקרא בשר לא כשר... הממשלה חשבה שהיא קונה בשר כשר... אנו צריכים לקבל את הבשר השחוט בשבילנו.. גם כאשר הרבנות תחליט שהבשר אינו כשר – נחלק בשר זה לאלה הרוצים לקנות אותו... גם בירושלים [המנדטורית] היתה לא רק שחיטה אחת'²¹ גם שר החינוך והתרבות פרופ' ב"צ דינבורג (דינור) היה חד במסקנתו: 'אין רשות לרבנים [הראשיים בארץ]... להכריז על בשר שיגיע כטריפה... צריך לדרוש מהרבנים שיאמרו שהם מפקקים ולכן אין הם ממליצים למהדרים לאכול בשר זה'. אלו שלא מהדרים – יקנו ויאכלו.²² שר המשטרה, בכור שלום שטרית, גם הוא טען שיש הבדלים בין הפסיקות של רבנים שונים וקבע שאין לפסול את הבשר שהוכשר בארגנטינה בגלל עמדות הרבנות הראשית בארץ. הוא הביא כדוגמא את ההבדל בדיני הכשרות בין ספרדים לאשכנזים ואמר: 'אם שוחט ספרדי שוחט, אין אשכנזים אוכלים משחיטתו. והספרדים אוכלים גם משחיטת אשכנזים. האם האשכנזים יאמרו שהספרדים אוכלים טרפות?'. מסקנתו דמתה לזו של קפלן ושל דינור: 'נפרסם הדברים לאשורם, ומי שירצה יאכל בשר זה

19. א"ה, פרטיכל ישיבת הממשלה מיום 15.6.52.

20. א"ה, פרטיכל ישיבת הממשלה מיום 20.4.52.

21. שם, שם.

22. שם, שם.

ומי שירצה לא יאכל, מפני זה לא נמנע בשר מיהודים'.²³ כאמור, שרת התלבט מאד. רק בתום הדיונים הועלתה להצבעה הצעת הסיכום הבאה: 'לחלק את הבשר שהובא מארגנטינה מתוך הודעה על המצב שהתהווה בקשר לכשרותו'. ההצעה נתקבלה ברוב של שישה שרים, נגד כל שלושת השרים הדתיים.²⁴ דוגמא שנייה להיסוסיו של שרת בשאלות דתיות הייתה בימים שכיחן כראש ממשלה (ולא רק כממלא מקום). באחת מישיבות הממשלה של 1954 תבע ד"ר יוסף בורג, נציג הפועל המזרחי, כי הממשלה תתערב ותמנע תהלוכת אחד-במאי שעמדה להיערך בחיפה, כיוון שהאחד-במאי יחול בשבת ויהיה חילול שבת רב'. שרת היה נבוך מן התביעה. הוא השיב: 'בשיקול ראשון אין אני יודע אם אני צריך להתערב בענין'. רק אחרי שלבון, אשר ישב לצידו, קפץ ופסק: 'אין סמכות לממשלה להתערב', הסתיים הדיון בסעיף זה.²⁵

'איפה נשמע כדבר הזה'

שרת התנגד כי יקבעו בעם מסלולי חיתון לא-דתיים. הוא תמך בהענקת סמכות מוחלטת לבתי הדין הרבניים בכל נושאי הנישואים והגירושים. אבל, לטענתו, הדתיים החלו להוסיף, אחרי קום המדינה, 'כל מיני מנהגים אשר פוגעים בלבם של האנשים, שלא היו קיימים בימי המנדט'. הוא סיפר בממשלה על בחורה שפגש אחרי חתונתה – וזו התרתחה וזעמה על סדרי נישואיה. לטענתו, תבעו מן הבחורה 'להתייצב לפני איזו אשה שמשום מה קוראים לה "צדקנית"... אשה "צדקנית" זו חוקרת את הבחורה, היא מתעניינת לדעת מצבה הפיסיאולוגי, היא מתעניינת לדעת תאריך חודשי מסוים, מתי הוא חל, וזאת בהקשר למועד החופה'. שרת כעס והתקומם: 'איפה נשמע כדבר הזה?'²⁶ הוא תבע כי יקבעו במפורש כי שום בחורה לא תיחקר כך וכי אם תופיע אשה 'צדקנית' כזו היא חייבת לדעת שאפשר יהיה להעמידה לדין.²⁷ שרת, חסיד הדרך המסורתית, התקומם נגד 'השליחים' הדתיים. לטענתו, דווקא הם עלולים להפוך את המסורת לחסרת כבוד ולעיתים אפילו למעוררת סלידה. באותו דיון אמר לסגן שר הדתות ז' ורהפטיג בדאגה מרובה: 'אם אתה מקל ראש בזאת, אין אתה חרד

23. שם, שם.

24. א"ה, פרטיכל ישיבת הממשלה, מיום 23.4.52.

25. א"ה, פרטיכל ישיבת הממשלה מיום 25.4.54.

26. א"ה, פרטיכל ישיבת הממשלה מיום 23.8.53.

27. שם, שם.

למצב הדת בישראל, אתה מבזה מעמד הדת בישראל בעיני בחורות אלה – ולי חורה על כך.²⁸

בדין שני באותו נושא סיכם את עמדתו. שם אמר כי אם הרבנות תוכיח שהיא מבצעת את חוק הנישואים והגירושים 'מתוך שמירה על עקרי ההלכה, אבל היא מבצעת באופן אנושי ביחס למושגי התרבות השוררים בתקופה מסוימת, הרי יתקיים הדבר; אבל אם יתברר שהרבנות הראשית משתמשת בחוק זה כמכשיר להשליט מושגים ומנהגים שאבד עליהם כלח, סדרים ומנהגים שרוב הציבור אינו יכול לסבול אותם – ממילא ענין זה יתפוצץ... יהיה משבר וביטול החוק'. מיד אחר-כך הוסיף ואמר כי הוא שייך לאלו שמקווים שהחוק לא יתפוצץ וכי תישמר אחדותו של עם ישראל.²⁹

'התפלצתי מן המשטר בו אנו חיים'

בהקשר לשאלות הנישואים והגירושים הוזכר לא-פעם בדיוני הממשלה נושא החליצה. הוא הוזכר כדוגמא למנהג ששרד מימי קדם, שאי-אפשר להסכיין לו בעת החדשה. באחד מדיוני הממשלה באפריל 1951, קבע ראש הממשלה בן-גוריון בפסקנות, בתשובה לאחת העצות: אי-אפשר במדינת ישראל לחוקק חוק נגד מנהג החליצה. הייתה זו האסטרטגיה הבנגוריונית שהחליטה כי אין טעם להיאבק חזיתית נגד ההלכה. אולם, בן-גוריון תבע מרבנים 'קצת אחריות ושכל', כדי להגיע לביטולו של מנהג זה. הוא הזהיר את הדתיים: 'עליכם למצוא דרך לעשות זאת, אחרת אחרים ימצאו דרך'.³⁰

כשנתיים מאוחר יותר, באוגוסט 1953, מילא שרת את מקומו של בן-גוריון וכיהן כמה שבועות כראש הממשלה. בישיבת הממשלה מיום 18.8.53 עלה שוב לדיון נושא החליצה. שרת, שניהל את הדיון בנושא זה ובכל חוק הנישואים והגירושים, הילך על קצות האצבעות. ניכר היטב שהוא חשש ממשבר עם הדתיים. למרות זאת, דיבר בזכות הצעת חוק שהועלתה באותה ישיבה, הגורסת שגבר אשר התחייב בפני רבנים על חליצה, יהיה חייב לבצעה; אם לא יחלוץ, ייאסר לחמש עד עשר שנים. להצעה זו היו מתנגדים אחדים, למשל שר המשפטים פנחס רוזן, שסירה לערוב בין חוק המדינה ובין חוקי ההלכה. תוך כדי הדיון בממשלה סיפר שרת על מזכירתו שבעלה נפל במלחמה ולא היו להם ילדים. אולם, לבעל שנפל היו שלושה אחים, שלושתם נשואים וכולם נתבעו

28. שם, שם.

29. א"ה, פרטיכל ישיבת הממשלה מיום 25.8.53.

30. א"ה, פרטיכל ישיבת הממשלה מיום 5.4.51.

לתת לה חליצה. לטענתו, כל האחים עשו יד אחת – ותבעו ממנה כסף רב תמורת החליצה. שרת התקומם נגד העוול המוסרי ואמר כי מקרה זה מוכיח לו שחייבים לחוקק חוק שיגן על הנשים. אבל, למרות הדוגמא הספציפית הקיצונית שהביא בפני חברי הממשלה, סיים את דבריו בניסיון לברוח מן הצרה הזאת: 'אינני רוצה להיכנס לויכוח', סיכם.³¹ חודש אחר-כך ב 9.11.53, דיווח ביומנו כי מזכירתו זכתה לקבל חליצה מאותם שלושה אחים. אולם, המיועד להיות חתנה, משה גלי, הוא כהן ואסור לו לשאתה. שרת כתב: 'מעולם לא ידעתי זאת [לא ברור מה לא ידע]. על האיסור של נישואי כהן לאישה שחלצו אותה? על כך שמשה גלי הינו כהן – צ"צ] והתפלצתי מחדש על המשטר בו אנו חיים... גמרנו, כי אדאג לסידור הנישואין בירושלים וגלי יעלים כהונתו'.³² שרת החליט לתת יד להונאת הרב. הסיטואציה ההלכתית נראתה בעיניו בלתי מתקבלת על הדעת.

כשם שאין קיום לשבת בלי מדינת ישראל, כך אין קיום למדינת ישראל בלי עבודה בשבת'

שרת צידד בחוק המנוחה מעבודה בשבתות ובחגים. הוא זלזל בכל אנשי השמאל ש'לקחו שבת' ביום ראשון, ביום שני, או בימי החול האחרים. אולם, במקביל, טען כי הדתיים במדינה מודרנית חייבים להבין כי אי-אפשר להשבת את כל מערכות המשק והחברה בשבת. יתר על כן, קבע, אם לא יבינו זאת, כל האפשרות להגיע איתם להסכמה על עבודה מינימלית בשבתות ובמועדים, עלולה להיפגע.

ביומנו הוא מדווח על אחת הישיבות של הוועדה להיתרי עבודה בשבת, אשר נטל בה חלק כראש ממשלה. לאותה ישיבה הגיע סגן שר הדתות ד"ר זרח ורהפטיג, אשר בא במקומו של משה שפירא. שרת כותב כי ח"כ ורהפטיג הוציא אותו מהכלים במאבקו העיקש נגד כל היתר והיתר. בסופו של דבר, שרת קם ואמר: 'כל החרדים באמת לעתיד השבת היהודית חייבים לתת דעתם על חיובי חיייה של מדינה בת-זמננו ולסגלה אליהם, שאם לא כן יתפוצץ כל העניין. לא יתכן כי במדינה של המאה העשרים ינהגו יהודים כשם שלא נהגו מעולם אפילו במדינתם שלפני אלפיים שנה, אלא דוקא כפי שנהגו בעיירה פולנית או ליטאית

31. א"ה, פרטיכל ישיבת הממשלה מיום 18.8.53.

32. שרת, יומן אישי, עמ' 131.

לפי הווי שעבר מן העולם'. הוא סיכם את דבריו באמירה: 'כשם שאין קיום לשבת בלי מדינת ישראל כך אין קיום למדינת ישראל בלי עבודה בשבת'.³³

'בדיוק נמרץ מה שהיה דרוש לנו – ולי ביחוד – בשעה זו'

כמה חודשים אחרי שלבון נכנס לתפקידו כשר הביטחון בממשלתו של משה שרת, החליט לצאת נגד הפטור שניתן על-ידי בן-גוריון לתלמידי הישיבות שלא להתגייס לצבא. לבון הורה, ללא תיאום עם שרת, לבדוק את דחיית השירות שניתנה לחרדים. הנושא חולל, כצפוי, סערה עצומה. שרת הגיב ביומנו, כשהוא כעוס כולו על לבון: 'בדיוק נמרץ מה שהיה דרוש לנו – ולי ביחוד – בשעה זו'.³⁴ מיד אחרי הוראתו של לבון, באו אישים דתיים שונים ללחוץ על שרת. הראשון ללוחצים על שרת היה ידידו, הרב הראשי, הרב הרצוג. הוא ביקש פגישה דחופה עם ראש הממשלה. שרת ניסה תחילה להתחמק ואמר להרצוג בפגישתם: 'אין לי מושג מהעניין, אבררו מחר ואודיעו'.³⁵ למחרת הצטרף ללוחצים גם חבר אחר שלו, משה שפירא, מנהיג 'הפועל המזרחי'. לפי שרת, גם מנהיג הציונות הדתית היה 'כולו מזועזע ומורתח'. גם אנשי האגודה ביקשו לראותו, 'אך נמלטתי מהם'.³⁶ הלחץ נמשך בהתמדה ימים רבים, לשרת לא הייתה בררה, אלא למנות ועדה שתבדוק מחדש את העניין. שרת כותב ביומנו: 'ניסיתי להציע ועדה בלעדי, אך שפירא דרש בכל תוקף את השתתפותי ולא ראיתי מנוס מזה'.³⁷ באותם ימים גבר הלחץ של חוגים דתיים מחו"ל וגברו לחצי הרבנים בארץ, כולל לחצי הרבנות הראשית. כמו כן המשיכו ללחוץ בעד פטור לחרדים, אישים ציונים דתיים (שהם עצמם שלחו את בניהם לצבא, אך קראו לתת פטור לבני יריביהם האידאולוגיים).

בסופו של דבר, שרת החליט להחזיר את הסדרי הפטור שהונהגו על-ידי בן-גוריון. הוא סיכם את הנושא ביומנו. ביומן נראה כי בראש וראשונה חשוב לו השקט המידי וכי אין לו מבט ארוך-טווח קדימה. שם כתב: 'אני גורס בענייני דת אלה סבלנות בלי גבול בחיפוש פשרות ושיכנוע אנשים דתיים שהקנאות לא העבירם על דעתם [כגון, הציונים-הדתיים – צ"צ] ושאנם שונאי עצמאות ישראל [כגון, אנשי העדה החרדית – צ"צ] כי העומדים בראש המדינה רגישים

33. שרת, יומן אישי, 29.3.54, עמ' 460.

34. שרת, יומן אישי, 10.3.54, עמ' 392.

35. שרת, יומן אישי, 8.3.54, עמ' 390.

36. שרת, יומן אישי, 9.3.54, עמ' 391.

37. שרת, יומן אישי, 14.3.54, עמ' 397.

לתגובותיה של היהדות החרדית [במינוח של היום, הכוונה ליהדות הדתית – צ"צ] וחותרים להגיע לעמק השווה אתה, גם אם אינם מספקים את משאלותיהם בכל'.³⁸

'אנו במו ידינו מטפחים אמונות טפלות בציבור שלנו'

שרת חי בנערותו בכפר הערבי עין-סינייה. שם הכיר היטב את אמונות טפלות של כפריים מוסלמים. באמצע העשור הראשון, אחרי העלייה הגדולה של מאות אלפי יהודים מארצות האסלאם, חש שגם בארץ מתנקזים 'יסודות הנוטים לאמונות טפלות בתוקף רמתם, הרגליהם ועוד'. הוא תבע 'להרים אותם' ובמקום זאת חש ש'נותנים אופיום' למכורים.³⁹ בתגובה לשאלת שר החינוך והתרבות פרופ' ב"צ דינור, אשר שאל בממשלה, מי החליט פתאום להציב שלט בדרך מתל-אביב לירושלים ולקרוא למקום מסויים 'כרם שמשון'? הגיב שרת: 'שוררת אנדרלמוסיה ושרירות בחרושת של מקומות קדושים, על דעת איש אחד במשרד הדתות המחליט איפה לקבוע מקומות קדושים בארץ... אנו במו ידינו מטפחים אמונות טפלות בציבור שלנו... מפת הארץ מתמלאת מקומות קדושים שניים ושלישיים בדרגה, הדבר לא יתכן כך'.⁴⁰ שר הדתות משה שפירא השיב לו שעוד בימי הוועד הלאומי הייתה ועדה בראשותו של יצחק בן-צבי – וזו קבעה כי ארבע מאות מקומות בארץ, הם מקומות קדושים. יתר על כן, שאל שפירא: 'מה יותר טוב? האם להפוך את המקום למקום קדוש לנוצרים, שיש להם גם כן איזו תביעה על המקום, או מה שהיה פעם קדוש ליהודים... לא למסור אותם לנוצרים או למישהו אחר'.⁴¹ שרת סיכם: 'לא ייתכן שתיהיה גישה לגמרי לא מדעית לדברים אלה'.⁴² אולם, פעולת ההכרזה על מקומות כמקומות קדושים נמשכה בתקופת כהונתו של שרת ללא כל ביקורת מדעית. סגן שר הדתות, ש"ז כהנא, למעשה הכריז על אתרים קדושים כמעט לבדו...

38. שרת, יומן אישי, 15.3.54, עמ' 399.

39. הביטויים במרכאות הם של שרת. ראו: א"ה, פרטיכל ישיבת הממשלה מיום 14.11.54.

40. שם, שם.

41. שם, שם.

42. שם, שם.

סיכום

שרת אהד את יסודות הדת, אבל יחד עם זאת תקף הלכות ומנהגים שלדעתו עבר עליהם הכלח ולא-אחת ביקר את המימסד האורתודוקסי. למרות ההבדל בין שרת לבין בן-גוריון בהשקפותיהם האישיות, בהחלטות הפוליטיות-הפרקטיות בנושאים דתיים לא היה שוני ביניהם. בימי ראשית המדינה, שניהם ידעו היטב כי כל התנגחות חזיתית עם הדת והדתיים עלולה להוליד קרע בעם ושניהם חששו מכך. לא-אחת טען כי אין למדינת ישראל בדורנו כל דרך אחרת, אלא להתפשר עם הציבורים הדתיים.

כאדם פרטי, חש קרבה למסורת וכבוד לרוב מנהיגיה. הוא רצה שינחילו לדור הבא ידע ביהדות ותודעה יהודית. יחד עם זאת, מנהגים מסויימים נראו לו פרימיטיביים ובלתי-אנושיים (כגון, מנהג החליצה). את אלה תבע כי המנהיגות הדתית-הרבנית תשרש בעצמה. כשעמד בראשות הממשלה, ניכר כי ירא מן הפוליטיקאים הדתיים ומכל זעזוע בעם שהמאבקים עימם גררו. מן הפרטיכלים עולה בבירור כי חשש והיסס בכל פעם שהיה קרע – ולו הקטן ביותר – עם הדתיים. אין ספק שהיה הרבה פחות תקיף והחלטי בנושאי הדת והמדינה משני ראשי הממשלה האחרים, בן-גוריון וגולדה מאיר, ומחברי ממשלה כגון לבון ודינור. ביומנו הוא מספר על דיון פנימי בהקשר לחוק הדיינים, בו ניסה להרגיע את השר זלמן ארן, שזעף וקצף על הדתיים. שם אמר לארן: 'הקצף לא יועיל, כזהו הרכב המדינה המדינה והעם ויש להתאזר סבלנות בלי גבול'.⁴³ זו הייתה תמצית השקפתו בנושא הדת והדתיים: יש לנו עם נתון. עלינו להשתדל שיהיו בתוכנו כמה שפחות עימותים ומשברים. הדרך לכך הינה סובלנות הדדית וסבלנות רבה.

43. שרת, יומן אישי, 23.3.54, עמ' 417.